

О. В. Доброєр

аспірант кафедри соціології Інституту соціальних наук
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
к. 40, Французький бул., 24/26, м. Одеса-58, 65058, Україна,
тел. 68–60–92, dobroyer@mail.ru

КАТОЛИЦЬКІ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ У ПОШУКАХ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті аналізуються зміни, які відбуваються в Католицьких Церквах України в останнє двадцятиріччя. Головною метою статті є дослідження змін ідентичності, які відбуваються в РКЦ та УГКЦ. Розглядаються питання церковно-державних відносин, змін в національному складі католицьких церков та особливості еклезіяльного виміру функціонування РКЦ та УГКЦ.

Ключові слова: ідентичність, інституціональні трансформації, сучасна релігійність, католицька церква, церква і держава.

Актуальність теми наукового дослідження соціальної ідентичності релігійних організацій має величезне практичне значення в контексті суспільних трансформацій, які відбуваються в українському суспільстві. Зміна традиційного суспільно-політичного контексту існування релігійних організацій, міграція населення, розширення релігійного поля ставлять традиційні релігійні ідентичності в ситуації нових викликів.

Метою дослідження є висвітлення та аналіз головних аспектів формування католицької ідентичності на сучасному етапі.

Поняття ідентичності набуло широкого використання в науці з середини ХХ сторіччя. В соціальних науках воно спочатку було предметом вивчення психології, а вже пізніше — соціології. В соціологічній думці розвиток дослідження ідентичності відбувався двома шляхами: як вивчення персональної ідентичності та вивчення соціальної ідентичності. Значний внесок в розвиток розуміння соціальної ідентичності внесли праці Г. Теджфела. Пізніше питання соціальної ідентичності розробляли Дж. Тернер, В. Агєєв, Н. Лебедева та інші. Проблематикою релігійної ідентичності серед вітчизняних дослідників займалися В. Єленський, Л. Рязанова, О. Панков, О. Ворон, Н. Дудар. Однак проблематика ідентичності українського католицизму — окрім кількох праць, присвячених цій тематиці, — залишається мало вивченим явищем [4; 8].

Відповідно до самовизначення самої Католицької Церкви вона є товариством віруючих, заснованим Ісусом Христом і побудованим на вірі Апостолів. Христос присутній і діє в ній через Петра та інших Апостолів, наступниками яких є єпископ Риму (Римський Папа) і єпископи усього світу. Віровчення Католицької Церкви засноване на Святому Письмі, Святому Переказі і догматах віри, деяки з яких є виключно католицькими. Церква створюється на основі належності окремих осіб до церковного товариства,

яке визнає власне ці цінності. У такому разі прийнято говорити про Католицьку Церкву в однині, визначаючи її як віросповідання. Однак, враховуючи літургійну, богословську і правову спадщину окремих Церков, а також самостійну ієрархічну структуру цих Церков на території України, можемо говорити про існування двох Католицьких Церков: Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) та Римо-Католицької Церкви (РКЦ). Такий самий принцип застосовується державними органами влади, які розглядають УГКЦ та РКЦ в Україні як дві окремі організації. Такий поділ буде застосований і в цій статті.

Проблема ідентичності Католицьких Церков в Україні має три взаємопов'язані виміри: державний, національний та еклезіяльний. На думку львівського дослідника Олега Турія, існуючі «труднощі з церковною тотожністю [...] детермінуються суспільною невизначеністю, характерними рисами якої є еkleктичність державно-політичного та соціально-економічного устрою, недовершеність процесів націотворення й суспільної консолідації, історично-культурні й регіональні відмінності, слабкий розвиток громадянських інститутів, правова незахищеність, духовне спустошення, деморалізація та інші «плоди» тоталітарного (і ще давнішого) минулого». Натомість гострота цієї проблеми передусім пов'язана з «кардинальністю змін», що відбулися у суспільстві та вимагають адекватної реакції від Церков, десятиліттями відсунутих на маргінес суспільного життя або насильно вирваних з нього» [12, 35–36].

Державний вимір ідентичності

Державний вимір ідентичності Католицьких Церков України обумовлений суспільно-політичним контекстом, в якому функціонують ці Церкви. На рубежі XIII–XIV ст. відбулося ослаблення влади руських правителів, українські землі потрапили в сферу впливів сусідніх держав — Литви, Польщі та Угорщини. У той же час в Україні почали створюватися латинські єпископства. Переважно це була Церква німців, поляків, литовців. Після приєднання частини польських земель до Російської імперії РКЦ була, переважно, церквою іноземців. Розвиток Церкви за рахунок інших націй стримувався, між іншим, на законодавчому рівні. Переміна релігійної приналежності, вихід з «панівного віросповідання» (православ'я) розглядалися як кримінальний злочин. Така ситуація існувала до 1905 року, коли було прийнято закон «Про зміцнення основ віротерпимості», який дещо зменшив релігійні «утиски» та вніс в релігійне життя Російської імперії елементи релігійної свободи. Однак ця ситуація тривала недовго. Після Жовтневого перевороту церкви в Радянській Росії опинилися в дуже скрутному становищі. Римо-католики пережили страшливі переслідування. Але сама Церква не була заборонена і продовжувала існувати в радянські часи. Власне завдяки тому, що вона сприймалась як церква екзотичних меншин — поляків, литовців, вона і проіснувала до часу падіння Радянського Союзу.

Розвиток УГКЦ відбувався іншим шляхом. Наприкінці XVI століття Київська митрополія опинилася в важкій ситуації, яка складалась з кри-

зи Константинопольського патріархату, тиску латинського духовенства, зростаючої активності протестантів і особливої зацікавленістю Україною з боку Московської митрополії, яка у 1589 році самочинно проголосила себе патріархатом. З розділом Польського королівства у другій половині XVIII століття Україна також була розділена: західні землі (Галичина, Волинь, Закарпаття) перейшли в юрисдикцію Австрійської імперії. У цій ситуації Синод Київської Церкви прийняв рішення укласти церковний союз з Римом. Внаслідок цього була затверджена так звана Берестейська унія (1596 р.). Внаслідок внутрішнього розколу центральна та східна частина України перейшли під управління московського царя (1654). Незабаром і православна Київська митрополія була підпорядкована Московському Патріархату (1686). З розвитком Російської імперії посилювались і репресії проти греко-католиків, відбувалося їх насильницьке навернення до православ'я. Такої політики надалі дотримувався і радянський режим. У західній частині України, яка і надалі залишалася у складі Речі Посполитої, УГКЦ була найголовнішим чинником збереження культурно-релігійної самобутності українського населення. Однак з приєднанням цих земель до Радянської України (1939) Сталін негайно почав кампанію зі знищення УГКЦ. Внаслідок цього УГКЦ на довгі роки була змушена піти у підпілля.

Кардинальним чином ситуація змінилася у часи «перебудови». Особливо важливою подією стало проголошення незалежності України і прийняття Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» (1991). Він дав великий поштовх для безперешкодного розвитку релігійного життя. Вперше УГКЦ отримала можливість розвитку у незалежній українській державі.

Якщо говорити про державний вимір ідентичності, то не можна погодитись із думкою О. Литвиненко, яка в академічному виданні пише: «На даний час діяльність Римо-Католицької Церкви в Україні в цілому важко сприймати як таку, що сприяє національній консолідації і духовному відродженню українського народу». Великим спрощенням є також думка дослідниці, що Римо-Католицька Церква в Україні «є фактично національною церквою поляків та угорців [...], незважаючи на спроби адаптуватися до місцевих обставин, зокрема шляхом використання української та російської мов під час богослужінь» [10, 328]. Більш точним є діагноз Оксани Ворон, яка на підставі унікального дослідження сучасного стану Римо-Католицької Церкви стверджує, що «за обов'язок церква вважає виховання свідомого громадянина, активно залученого до соціально-політичного життя країни» [3, 9].

Треба розуміти специфіку католицизму (і це стосується як УГКЦ, так і РКЦ), який — на відміну від православ'я — не визнає ідеї симфонії між державою і Церквою. У відносинах з державою Церква сповідує взаємну автономію політичної та еклезіальної спільнот, що не виключає можливості їх співпраці (хоча і різними способами) для особистого і соціального добра людей [9, 425–427]. Церква підкреслює власне право на юридичне визнання власної ідентичності, та в цілях запобігання можливих конфлік-

тів між державою та Церквою пропонує, спираючись на власний юридичний досвід, стабільні форми відносин, які можуть гарантувати гармонійні відносини між цими двома інститутами. Існує багато способів вирішення цього питання. Це і прийняття нової редакції Закону про свободу совісті і релігійні організації, який мав би «відтворити справедливую концепцію відносин між Державою та Церквою, яка містить здоровий принцип розмежування світської та церковної влади, але разом із тим сприяв співпраці Церкви та Держави у спільних сферах діяльності для добра громадян» [5, 108–109]. Серед цих засобів дієвою є форма Конкордату між Державою та Церквою, яка б могла вирішити питання визнання богослов'я університетською дисципліною, вирішити питання існування католицьких шкіл і багато інших важливих питань.

Національний вимір ідентичності

Релігія завжди була істотним чинником формування української нації, мала демаркаційний характер у процесі етнічної ідентифікації: кожен, хто визнавав католицизм, був поляком, а кожен православний (а пізніше — греко-католик) — українцем [6, 190]. Важливою особливістю формування греко-католицької ідентичності є відокремлення себе від інших націй: церква ця є моноетнічною українською. Натомість римо-католицька ідентичність є більш відкритою на інші етноси. В римо-католицьких церквах можна зустріти представників різних національностей. З 13 єпископів РКЦ в Україні є єпископи польського, українського, російського, латвійського, угорського та словацького походження. Різних національностей є також і священники та монахи РКЦ. Хоча, безумовно, переважає кількість польських священників і ченців [2]. Тому внутрішня ідентифікація представників РКЦ має два головні напрямки: ті, що більш орієнтуються на польські національно-культурні особливості, і ті, яким притаманне українське національно-культурне наповнення. Процес українізації РКЦ в Україні відбувається повільно. Не можна в цьому питанні очікувати гвалтовних змін — це було б не реалістично. Але суттєві зміни вже можна побачити: це і впровадження офіційного перекладу нового Місалу та Літургії годин українською мовою, це і введення богослужінь українською мовою у римо-католицьких церквах Львова (який до цього часу вважався незламним пропольським bastіоном РКЦ в Україні). Таким чином, можна ствердити, що сьогодні як в УГКЦ, так і в РКЦ в Україні відбуваються процеси змін в національній ідентичності. Пов'язані вони, серед іншого, з міграційними процесами.

Еклезіальний вимір ідентичності

В середині обох католицьких церков в Україні відбуваються процеси становлення еклезіальної ідентичності. Вони будуються у дискурсі поєднання вселенсько-помісних складових ідентичності. І якщо для РКЦ наголос у цьому словосполученні буде ставитись на слові «вселенський», то

для ідентичності УГКЦ більш значущим є слово «помісна». Певна напруженість між цими двома складовими ідентичності відображається на стосунках між двома Католицькими Церквами в Україні. Так, римо-католики доволі часто сприймають греко-католиків як «православних» (якщо йдеться про устрій Церкви, прагнення УГКЦ отримати статус Патріархату).

Становлення еклезіальної ідентичності РКЦ відбувається доволі м'яко і спокійно: Церква приймає той вигляд, який вона має у інших країнах світу, де не зустрічає спротиву з боку держави. Встановлюються єпархії, функціонує Конференція єпископів РКЦ в Україні. У рамках цього органу існують різноманітні Комісії, які мають зробити служіння Церкви більш ефективним (хоча, треба визнати, цій процес не набув ще належної сили).

В УГКЦ вже впродовж довшого часу існують дві ідентифікаційні тенденції: ті, що у богослов'ї, духовності та і літургійних практиках орієнтуються на західне (латинське) християнство, і ті, що орієнтуються на візантійсько-слов'янські витоки української християнської традиції [1]. Ця тенденція посилюється існуванням чотирьох груп впливу в самій УГКЦ: «катакомбники»; священники і ченці, які приїхали з Заходу; ті, що перейшли з православ'я; нововисвячені священники [7, 284]. Одночасно ситуація релігійної свободи покликала до життя інші «українські» Церкви — УАПЦ та УПЦ КП. Формування греко-католицької ідентичності відбувається у цьому контексті і вимагає від УГКЦ новаторських практик.

Слід додати, що у формуванні власної еклезіальної ідентичності для УГКЦ характерною є подвійна опозиція «ми-вони». В опозиції до католиків латинського обряду підкреслюється той факт, що греко-католицька Церква є складовою частиною давньої Київської Церкви, а тому має багато спільного з православними Церквами України. Натомість у відносинах з українським православ'ям УГКЦ підкреслює, що одним з підставових принципів її ідентичності є сопричастя з єпископом Риму [11, 496–501].

Висновки

Як показав Пітер Бергер, сучасна релігія вже не є чимось «даним» особою від народження. Вона є продуктом релігійної творчості. Протягом довгого часу в соціальних науках ідентичність розглядалась як сутність, яка притаманна певній спільноті і запевнює її тотожність при будь-яких обставинах. Натомість сучасні концепції ідентичності говорять про те, що ідентичність належить скоріше до сфери діяльності та позиціонування. Таким чином, соціальна ідентичність виникає в процесі доволі складного процесу ідентифікації спільноти.

Вивчення ідентичності Католицьких Церков в Україні — це надзвичайно цікава пригода, яка дозволяє досліднику заглибитись у доволі складний процес формування нових ідентичностей на тлі загальних суспільно-політичних процесів в молодій українській державі. Сьогодні змінюються формати бачення релігійних процесів в світі і зокрема в Україні. На думку проректора Українського католицького університету, Президента Інституту релігії та суспільства УКУ Мирослава Мариновича, завдяки цьому

«на початку третього тисячоліття вперше в історії стає реально можливим перетворити нашу землю у місце гармонійної зустрічі східних і західних форм християнства» [11, 513–514].

Література

1. **Беген О.** Між візантійством та латинізацією [Електронний ресурс] / Беген О. — Режим доступу: <http://www.patriyarkhat.org.ua/ukr/archive/article;191;392/>
2. **Бучек М.** Нам потрібно більше молитися [Електронний ресурс] / Бучек М. — Режим доступу: <http://www.risu.org.ua/ukr/religion.and.society/web-conference/article;18412/>
3. **Ворон О. П.** Особливості розвитку Римо-Католицької Церкви в сучасній Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Національний університет «Острозька академія» / **Ворон О. П.** — Острог, 2007.
4. **Ворон О.** Етнічна ідентифікація та роль національної домінанти Римо-Католицької Церкви в умовах незалежної України / **Ворон О.** // Релігія та соціум. Часопис. — Чернівці, Чернівецький нац. ун-т, 2010. — № 2(4). — С. 75–78.
5. **Егеревич М.** Святий Престол і Україна / **Егеревич М.** — Київ, 2004. — 224 с.
6. **Єленський В.** Нація і релігія: Україна у Центрально-Східноєвропейському контексті / **Єленський В.** // Віра після атеїзму: релігійне життя в Україні в період демократичних перетворень і державної незалежності [за ред. М. Томки й О. Турія]. — Львів: Видавництво УКУ, 2006. — С. 183–212.
7. **Єленський В.** Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / **Єленський В.** — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. — 419 с.
8. **Кияк С.** Ідентичність українського католицизму: генезис, проблеми, перспективи: Монографія / **Кияк С.** — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. — 632 с.
9. **Компендиум социального учения Церкви.** — Paoline, 2006. — С. 425–427
10. **Релігія і Церква років незалежності України** [за ред. проф. А. Колодного] // Історія релігії в Україні: в 10-ти томах. — Том 10. — Дрогобич: Коло, 2003. — 616 с.
11. **Маринович М.** Роздуми одного мирянина над проблемою єкуменізму / **Маринович М.** // Знаки часу: До проблеми порозуміння між церквами [упоряд. З. Антонюк, М. Маринович]. — К.: Сфера, 1999. — 504 с.
12. **Турій О.** Історичні обставини й тенденції розвитку релігійного життя та міжконфесійних взаємин у сучасній Україні / **Турій О.** // Віра після атеїзму: релігійне життя в Україні в період демократичних перетворень і державної незалежності [за ред. М. Томки й О. Турія]. — Львів: Видавництво УКУ, 2006. — С. 5–45.

А. В. Доброєр

Кафедра социологии Института социальных наук
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
к. 40, Французский бул., 24/26, г. Одесса-58, 65058, Украина,
тел. 68–60–92

**КАТОЛИЧЕСКИЕ ЦЕРКВИ УКРАИНЫ В ПОИСКАХ
ИДЕНТИЧНОСТИ**

Резюме

В статье анализируются изменения, которые происходят в католических Церк-
вах Украины в последнее двадцатилетие. Главной целью статьи является исследо-
вание изменений идентичности, которые происходят в РКЦ и УГКЦ. Рассматрива-
ются вопросы церковно-государственных отношений, изменений в национальном
составе католических Церквей и особенности эклезиологического измерения
функционирования РКЦ и УГКЦ.

Ключевые слова: идентичность, институциональные трансформации, современ-
ная религиозность, Католическая Церковь, Церковь и государство.

A. V. Dobroyer

Sociology Department of Social Sciences Institute
of Odessa National University named after I. I. Mechnikov,
r. 40, Frantsuzsky Boulevard, 24/26, Odessa-58, 65058, Ukraine

CATHOLIC CHURCHES IN UKRAINE IN SEARCH OF IDENTITY

Summary

In the article the analyses changes taking place in the Catholic Church in Ukraine in
the last two decades. The main purpose of the article is to investigate identity changes
that occur in the Roman Catholic Church and the Ukraine Greek-Catholic Church. The
questions of church-state relations, changes in national stock of Catholic Churches and
ecclesial dimension of functioning RCC and UGCC.

Key words: identity, institutional transformation, modern religion, Catholic
Church, Church and State.